

„A túlzásba vitt virtuozitás oda vezet, hogy az teljesen számúzi a zenéből az igazságot. „
Beethoven

Akinek Bartók írt szonátákat – Arányi Jelly Beethoven hegedűszonátáiról

„Az Arányi testvérek” címmel, a Zenekar folyóirat VII. évfolyamában (2000-ben) megjelent írásainkban már részletesen foglalkoztunk Arányi Jelly (szül. Budapest, 1893. május 30. – megh. Firenze, 1966. március 30.) hegedűművész pályájának ismertetésével, főként Joseph Macleod: *The Sisters d’Arányi* (London, 1969) című munkájára támaszkodva.

1927-ben, Beethoven halálának 100. évfordulóján, az 1920-ban alapított, és A. H. Fox-Strangways szerkesztésében megjelenő angol zenei folyóirat, a „*Music and Letters*” kiadója cikket kért Arányi Jelytől, a centenáriumra.

„Ez a 3000 szó a legtanulságosabb írások közé tartozik, amit valaha Beethoven hegedűszonátáiról olvastam, és megmutatják elkötelezett szellemi függetlenségét.” – írja Macleod, Arányi Jelly életrajzírója.

Mielőtt az említett munkát magyar fordításban közreadnánk, tanulságos beleolvasni Szigeti József: *Beethoven hegedűművei* (Bp., 1968) című könyvébe, amely Beethoven tíz hegedűszonátáját is tárgyalja. Szigeti írásának néhány, soron következő részlete jól rávilágít, hogy bizony hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a hegedűszonáták rangjukhoz méltó elismerésben részesüljenek (lásd i.m. 7-10.l.):

Amikor a három op. 12-es szonáta az 1799-es évben megjelent, a Leipziger Allgemeine Zeitung kritikusa megróttta a szerzőt, „borzassága, a ritka modulációk keresése és a megszokott kapcsolatokkal szembeni utálkozása” miatt. Azóta meglehetősen eltávolodtunk már az efféle szűklátókörű balítéletektől, de még 1924-ben is, tehát nem is olyan régen, az egyik német zenetudósnak e szonátákról szóló, tudományos alaposságú elméleti elemzése során is találkozunk efféle elméskedő morgolóddással... Számos akadály állt és áll részben még ma is Beethoven hegedűszonátái igaz megértésének útjában. Ennek különféle okai vannak. Stílusbeli alkatak bonyolult; bennük – hogy végleteket említsünk – a gáláns stílus utözöngéi

egyedülálló beethoveni szintézisben fognak össze a keletkező romantika megsejtésével...

Flesch Károly „A hegedűjáték művésze” című könyvében az op. 96 G-dúr szonáta első tételének elemzésével kapcsolatban a következőket mondja:

„Beethoven hegedű-zongoraszonátái a mester alkotásainak értékelésében alárendelt helyet foglalnak el. Most ne szövjünk arról, hogy a rossz előadások milyen mértékben járultak hozzá e vélemény elterjedéséhez.” És mégis – mondja tovább Flesch – „olyan sok szépség van bennük, hogy tökéletes előadás esetén a hallgató és az előadó egyaránt szükségképpen ugyanúgy rabja lesz Beethoven géniuszának, mint amikor zongora-szonátáit, vokálnegyeseit és szimfóniáit hallgatja.”

Nem nagyon tévedünk tehát, ha ezért a kedvezőtlen helyzetért részben azokat a hegedűsöket tesszük felelőssé, akik csak szájjal tesznek szolgálatot Beethovennek, amikor rövidebb szonátáinak egyikét „bejátszás” céljából veszik fel műsorukra; ... Flesch Károly a szonátajátékosoknak még egy másik jellegzetes típusát is leírja: azt a muzsikust, aki azért választja ezt a feladatot, mert technika és tónus szempontjából nem érzi magát elég erősnek a szóló-repertoárhoz. Flesch az alábbi következtetésre jut: „Véleményem szerint szonáták játszására, mint általában kamaramuzsikára éppenséggel csak a legjobb hangszeres művészek elég jók.”

Az Arányi nővérek Angliában A Bartók-hegedűszonáták története

Arányi Jelly éppen 110 évvel ezelőtt született Budapesten. Mielőtt Beethoven hegedűszonátáiról készült írásával megismerkednénk, előbb lássuk, hogyan is került Angliába ez a „nagyszerű magyar hegedűművész” (ezt Kodály írja róla 1923-ban), akiről egy évtized elteltével már úgy ír az egyik londoni újság (*Westminster Gazette*, 1919. okt. 27.): „Mikor ébred tudatára a hangverseny-látogató kö-

zönség annak, hogy Miss Jelly d’Arányiban közöttünk van az egyik legnagyobb élő hegedűművész – de talán valamennyi közül a legnagyobb?... Kimagaslík csaknem valamennyi kortársa közül, beleértve még a legnagyobb neveket is.”

Az 1907. augusztus 15-én, Berlinben elhunyt Joachim József – akinek nevét nagy megbecsülés övezte Angliában – angol barátaira bízta kívánsága teljesítését: ha majd eljön az ideje, segítsék hegedűs unokahúgainak, Adilának és Jellynek angol pályakezdését. Kívánsága maradéktalanul teljesült.

*

Az Arányi nővérek 1909 februárjának végén kapnak először meghívást Angliába, három koncertre. Az első koncertet Haslemere-ben (Surrey) adják, zongorán egy ausztrál fiatalember, Frederick Septimus Kelly működik közre, akibe Jelly hamarosan szerelmes lesz.

Utána Newcastle-ba, majd Englefield Green-be utaznak fellépni, itt találkoznak Pablo Casals-szal, és kötnek életre szóló barátságot. Hírük gyorsan terjed, és végül négy hónapig maradnak. Játsszanak Oxfordban, Cambridge-ben, majd Londonban, a Bechstein-Hallban (ma Wigmore Hall).

1910. március 15-én Londonban (Grosvenor Square 10.) lépnek fel, és a *The Times* kritikusa, Joachimra emlékezve jegyzi meg Brahms Magyar táncairól, Jelly előadásában: „élénken emlékeztetett azok első előadójának spontán elevenségére.”

1913 februárjától már Londonban bérelnek lakást édesanyjukkal és Hortense (Titi) nevű zongorista testvérükkel. 1914 februárjában Jelly kifecamítja bokáját, amikor Frances Dakyns-szel látogatóba megy Kellyhez, annak Queen Anne Streeten lévő lakására, Londonban. Valószínűleg ez a baleset lesz az oka, hogy a háború alatt Arányinének és lányainak Angliában kell maradniuk. Valaki ugyanis azt tanácsolja, hogy Jellynek a belgiumi Knokke-Zout-ba kellene utaznia, tengeri

fürdő-kúrára. Mindannyian elkísérik. De már gyülekeznek a viharfelhők Európa egén. Egy magas német fiatalember, Tiritz admirális fia Chopin gyászindulóját játssza a szálloda zongoráján, a szobalányok szemében könny csillog. Arányiék gyorsan Ostende-be utaznak, hogy mielőbb hazajussanak Budapestre, de már késő. Csak Frankfurtig adnak ki jegyet, a mozgósítás már megkezdődött.

Adila dönt: inkább visszatérnek az ismerős Angliába, mint hogy Németországban rekedjenek. Doverbe hajóznak, és a brit állampolgárok részére fenntartott folyosón keresztül (akiknek nem kellett útlevelet felmutatni), Adila vezetésével magabiztosan – viszont mint ellenséges ország állampolgárai, illegálisan – lépnek be Angliába. A háborús évek nem kevés megpróbáltatással járnak, amint Macleod könyvének alábbi részletéből (i.m. 93.l.) is kiderül: „A nővérek megegyeztek, hogy felveszik családi nevük d'-betűs, francia változatát, miközben édesanyjuk neve az általa használt névjegy szerint hivatalosan »Madame Adrienne Arányi von Hunyadvár« volt. A rendőrségi ellenőr érdekesnek találta ezt a változtatást és szerette volna megtudni annak okát. Nem is az ok, hanem a szavak és a hangzás miatt volt az akadékoskodás. Egy komoly félreértés miatt őrizetbe akarták venni őket a háború időtartamára, de akkor Frances Dakyns, aki éppen a házban tartózkodott, olyan nyílt arccal és tiszta angolsággal tisztázta az ügyet, hogy a felügyelő elégedetten távozott. (Megj.: Macleod – i.m. 61.l. – említi, hogy Dakyns nagy zenebarát volt, és egyike azoknak, akiknek Joachim korábban gyakran mesélt unokahúgairól, Adiláról és Jellyről. Később a Busch-vonósnégyes ügyeit intézte, de ezért nem kért fizetést.) *Hogy miért nem járt el állampolgárságuk tárgyában, miért nem leplezte le illegális bejutásukat az országba, és nem internálta őket, senki sem tudja. Az a következtetés tűnik helytállónak, hogy magas pozícióban lévő barátaik diszkréten úgy nyilatkoztak: ők nem tekintendők nem kívánatos személynek. De arra nem volt remény, hogy ne tartsák őket külföldinek, amint valamelyikük nyilvánosan megszólalt. Titi félénk volt, Jelly még csak akkor kezdett angolul tanulni, Adila angol tudása pedig valósággal katasztrófaszámba ment.*

Arányiné anyanyelve a francia volt. Még 1908 karácsonyán a franciaországi Aigues-Mortes-be utazott lányával, ott

élő Adam nevű bátyjához, aki jó amatőr hegedűs volt, és – gyermektelen lévén – nagyon szerette volna örökbe fogadni Jellyt. Az Arányi-család nyílt, egyenes jelleméről tanúskodik, hogy amikor a háború alatt Angliában – ahol sokat szenvednek az ellenséges hangulat miatt – egy bolti eladó megkérdezi Arányinét idegen akcentusa miatt, nem francia-e, ő így válaszol: „Nem, ellenséges államból való külföldi vagyok.”

Otthon a családban magyarul és franciául beszélnek, Jelly később kiválóan megtanul angolul, míg Adila még több évtizedes angliai tartózkodás után is hibákat vét az angol nyelvben.

Egy alkalommal Asquiths (eszkvisz) angol miniszterelnök vidéki házában vannak látogatóban Didcot-ban, Oxford közelében, amikor a rendőrség keresi őket, hogy jelentkezzenek a helyi rendőrörsön. A miniszterelnök maga viszi el őket kocsijával (a nemes gesztus mögött részben felesége, Margot Asquiths segítségét sejtethetjük, aki egyébként életrajzában említi, hogy 17 éves korában minden reggel hegedűt gyakorolt reggeli előtt), és a rendőrség épülete közelében diszkréten, de jól láthatóan várakozik kocsijában, miközben „az ellenséges állam polgárai” odabent kötelezettségüknek tesznek eleget...

Hortense 1915. ápr. 24-én, Adila 1915 novemberében férjhez megy. Mivel Jelly és édesanyja magyar állampolgárok maradnak, a háború után még jó ideig nem kapnak engedélyt az angol külügyminisztériumtól, hogy Budapestre utazzanak. Csak 1921-ben jutnak el Budapestre, amikor Jelly felkeresi Bartókot, akit valósággal lenyűgöz Jelly egyénisége és ihletett játéka. Arányiék nyaralásuk végeztével hajóval utaznak Bécsig, majd onnan vonattal térnek vissza Angliába. Bartók kikíséri őket a hajóállomáshoz és a rakparton csendesen megjegyzi, hogy ír Jellynek egy szonátát, már bele is kezdett...

1921. december 29-én, Bartók az 1. hegedű-zongoraszonátáról már a következőket írja Cecyl Graynek, az Arányi-nővérek által 1922 tavaszára szervezett, angliai turnéjával kapcsolatban: „Új művet viszem – egy zongora-hegedű szonátát –, amelyet egy már régóta Londonban élő, nagyon jó hegedűssel, Arányi Jelly kisasszonnyal fogok előadni...” A sikeres turnét követően, 1922. április 8-án délután Párizsban is előadják a szonátát, sőt a koncert utáni esti összejövetel alkalmával ismét, amikor Bartóknak Ravel,

Jellynek Poulenc lapoz, és jelen van többek között Sztravinszkij, Szimanovszkij, Milhaud és Honegger is...

Bartók így ír feleségének, 1921. ápr. 10-én:

„... Nagy lelkesedés volt, de nemcsak a szonátáért, hanem Jelly játékaért is. »Hiszen ez csodálatos, ez rendkívüli, ez... «...tudj' isten micsoda. Úgy szereték Jellyt, majd megették. De mondta is Jelly, hogy a díszes társaság – a világ legnevezetesebb zeneszerzőinek legalább is több mint a fele – úgy »megihlette őt«, hogy olyan szépen játszottunk, mint még soha...”

Bartók I. hegedűszonátájával kapcsolatban a következő olvasható Tallián Tibor: Bartók Béla (Bp., 1981, 152.l.) című munkájában:

„... E műfaj jelentőségét Bartók szemében éppen úgy Beethoventől nyerte, mint a vonósnégyes. Első szonátájában fel is használta a nagyszabású háromtételes, beethoveni formát; legközvetlenebbül a robogó táncfinálé származik Beethoven esztétikájából, a Kreutzer-szonátából...” majd ezt írja az I. hegedűszonáta első (Allegro appassionato) tételéről:

„... Stílusa szertelenül zaklatott, énhangja minden korábbinál keményebb, leplezetlenebb, szerkesztési megoldásaival (például, hogy a zongora és hegedű anyagát elválasztja) szándékosan fokozza a belső feszültségeket... A II. tétel (Adagio) kezdő hegedűmonológja a legnagyobb percek közé tartozik a bartóki életműben: a magány hangja, amely annyira kifejező, hogy nincs szüksége szenvedélyes mozdulatokra... Végül a finálé: hatalmas terjedelmű népi táncrondó...”

A továbbiakban lássuk, hogyan vall magáról Bartók, a fiatal komponista (1909):

„Nem tudok másképpen művészeti termetek elképzelni, mint alkotója határtalan lelkesedésének, elkeseredésének, bánatának, dühének, bosszújának, torzító gúnyjának, szarkazmusának megnyilatkozásait.

Az előtt nem hittem, míg magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei tulajdonképpen életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit irányító szenvedélyeit...”

Beethovennel kapcsolatos adat, hogy Arányi Jelly és Bartók 1922. március 31-én Londonban, Wilsonéknál, a Sydney Place-en a Kreutzer-szonátát is előadja (és nem a Sydney Palace-ban, mint ifj., Bartók Béla írja, lásd: Macleod i.m. 138.l.;

ifj., Bartók Béla: Bartók Béla műhelyében, Bp., 1982. 133.l.; M. Gillies: Bartók in Britain, Oxford, 1989, 138.l.).

Macleod említi továbbá (i. m. 138.l.), hogy: „... pénteken került sor az első nyilvános előadásra az Aeolian Hall-ban. (Megj.: 1922. március 14-én, amikor Bartók I. hegedűszonátája is szerepelt a műsoron.) Akkor a BBC közvetíteni akarta az új művet, de Bartóknak kétségei voltak, hogy a mikrofon képes lesz-e megfelelően visszaadni a hangzást, így helyette a Beethoven adták elő.” (Megj.: tehát nyilván a Kreutzer-szonátát, és nem az I. hegedűszonátát, amint ifj. Bartók Béla könyvében (i. m. 133.l.) olvashatjuk). Egyébként Bartók 1922. március 10-én érkezik meg Londonba, és 14-én lép fel először a magyar követségen (Hyde Park Terrace), ahol kisebb szerzeményei mellett először adja elő az I. hegedűszonátát Arányi Jellyvel, majd másnap Wales-be utazik. Bartók és Jelly 1923 decemberében ismét együtt játszik a Kreutzer-szonátát Angliában, egy privát koncerten.

*

A hazai és nemzetközi szakirodalom az október-november-december hónapokat tünteti fel az I. hegedűszonáta keletkezési idejeként, de ez az adat némi pontosításra szorul.

Mielőtt megkísérelnénk legalább hozzávetőleges pontossággal tisztázni, mikor foghatott hozzá Bartók a mű komponálásához, előbb próbáljuk meg kideríteni, milyen műveket játszhattak együtt 1921 szeptemberében Budapesten, a Gyopár u. 2-ben (Bartók akkori lakásán), az I. hegedűszonáta megszületését inspiráló együtt muzsikálás alkalmával, illetve ezt követően.

Árulkodó adat, hogy Bartók nem sokkal Jelly elutazása után, első alkalommal játssza Budapesten, Székely Zoltánnal, november 12-én Bach E-dúr szonátáját, és március 31-én, Londonban ugyanezt adja elő Jellyvel, de ezt követően – tudomásunk szerint – ez a szonáta egyszer sem szerepel hangversenyek műsorán. Vajon a budapesti nyilvános fellépés amolyan „főpróbája” lehetett a londoni előadásnak, legalábbis Bartók szempontjából, miután szeptemberben Jellyvel feltehetően kiválasztották az angliai turnéra számításba jöhető szonátákat?

Bartók ugyancsak Székely Zoltánnal adta elő 1921. április 25-én, Budapesten a Kreutzer szonátát, és aztán november 12-ig nem is volt semmilyen nyilvános fellé-

pése. A Kreutzer-szonáta szintén szerepelt az Arányi Jellyvel együtt, 1922. március 31-én adott, londoni koncert műsorán. Nagyon valószínű, hogy az általa (és édesanyja által is!) igen kedvelt, és koncertműsorain 1919 és 1940 között feltűnően gyakran előforduló Kreutzer-szonátát Jellyvel is eljátszotta szeptemberben, egyrészt azért, mert nem jelenthetett gondot feleleveníteni a legutóbb előadott szonátát, másrészt Jelly játékából hamarosan kiderülhetett számára, hogy ideális partner ennek a műnek a tolmácsolásához. Sőt, megkockáztatjuk: lehet, hogy a Jelly szenvedélyes, ihletett előadásában felcsendülő Kreutzer-szonáta „ugratta ki” Bartókból az I. hegedűszonáta tervét, amikor mintegy „ismerkedésképpen” együtt muzsikáltak! (Bartók egyébként ezt a szonátát még 12 évesen, Besztercén kezdte játszani.) Macleod azt írja ezzel kapcsolatban (i. m. 130.l.) hogy Bartókot „... teljesen lenyűgözte Jelly egyénisége és ihletett játéka. Benyomása még inkább megerősödött, amikor egy barát házában ismét együtt játszottak. A kislányból, akit korábban ismert, kivételes tehetségű muzsikus, és rendkívül bájos hölgy lett...”

1921. március 14-én Bartók ugyancsak Londonban játszotta Jellyvel Mozart D-dúr hegedűszonátáját. Hogy melyiket a három D-dúr szonáta közül (K. 7., K. 29., K. 306.), sajnos nem tudjuk. Némi támpontot jelenthet, hogy (lásd: Macleod i. m. 120.l.) Jelly nem sokkal korábban (valószínűleg 1919-ben), a Wigmore Hallban, az ír Ethel Hobday-jel játszotta a K. 7. D-dúr szonátát, viszont Bartók – az említett londoni koncertet leszámítva –

sohasem játszott egyet sem Mozart D-dúr hegedűszonátái közül. (Később, 1930. november 14-én Bartók és Jelly a londoni rádióban játszották Mozart A-dúr, K. 305. hegedűszonátáját.)

Gyanítható tehát, hogy a D-dúr hegedűszonáta előadásának ötlete Jellytől származott, és talán el is játszották 1921 szeptemberében, Budapesten, a Gyopár utcában, illetve ezt követően, az említett barátnál.

A továbbiakban kísérleljük meg kideríteni, mikor foghatott hozzá Bartók az I. hegedűszonáta komponálásához.

Lássuk, hogy – Arányi Jelly elmondása alapján – Macleod mit ír erről az időszakról (i. m. 130. és 136.l.):

„Ekkor éppen vasutas sztrájk volt Magyarországon és az Arányi család kénytelen volt úgy visszautazni Nagy-Britanniába, hogy hajóval mentek fel a Dunán, Bécsig. Bartók Béla, a már a megjelenésével mély benyomást keltő figura, külön módjára, nagy körgalléros köpenyben (Béla mindig szeretett különbözni másoktól), kikísérte őket. Amint ott állt a rakparton, szárazon megjegyezte Jellynek: »Már el is kezdtem Magának egy szonátát.«

„1921. november 9-én Bartók azt írta Jellynek Budapestről, hogy a hegedűszonáta első két tétele készen van, felesége, Márta már dolgozik a kottamásoláson... Úgy látszik, Jelly a Gellért hotelben lezajlott étkezésük alkalmával megkérdezte Bartóktól, nem írna-e valamit hegedűre, szemtelenül hozzátéve, ha szükséges, hipnotizálni fogja, hogy megtegye.

Op. 47. Nr. 9. A-dúr („Kreutzer”) szonáta – 1802–1803-ban készült, Rodolphe Kreutzernek ajánlott mű

The image shows a musical score for the Kreutzer Sonata in A major, Op. 47, No. 9. The score is written for violin and piano. It is divided into three sections: Adagio sostenuto (Viol. Solo), Presto, and Andante con Variazioni. The final section is marked 'Finale. Presto' and includes a 'Prte.' (Piano) part. The score shows measures 19, 599, 235, and 539.

A rákövetkező napon már Bartók fejében voltak a mű témái, és a dunai gőzhajónál mondta neki, hogy hosszú hallgatás után most már biztosabb önmagában. Miközben komponált, elképzelte, milyen hévvel fogja Jelly játszani az első, allegro tételt, milyen szépek lesznek a kantilénák az adagio-ban, és milyen fuoco barbaro módon adja elő a harmadik tétel egzotikus táncrimusait. Mondta, hogy kizárólag neki írta a művet, és ha nem tudja, vagy nem akarja eljátszani, akkor ő sohasem fogja azt előadni.”

Az említett vasutas sztrájkokkal kapcsolatban a Pesti Hírlap 1921. szeptember 21-i (szerda) számából megtudjuk, hogy az osztrák szociáldemokraták az egyre növekvő drágulás miatt sztrájkot szerveztek Bécsben, és emiatt szeptember 20-án a déli óráktól a bécsi pályaudvarok nem indítottak és nem fogadtak vonatokat. Az újság szeptember 23-i száma viszont már arról tudósít, hogy 22-én délután 4-kor a sztrájk véget ért. Eszerint tehát Arányiék szeptember 21-22. körül utazhattak el Budapestről hajóval. Ezt megelőzően kellett legyen a három esemény: a próba a Gyopár utcában, majd az előadás egy barát lakásán, illetve ebéd a Gellért szállóban.

De olvassuk tovább, mit tudhatunk még meg a fentiekkel kapcsolatban az Arányi nővérek életrajzírójától, Macleodtól (i. m. 140. és 137.l.):

„... Jelly egy kicsit bűnösnek érezhette magát. Az elmúlt év októberében (helyesen: szeptemberében) szeretett játszani Bartókkal Budapesten, és így mondta: közben kissé naiv módon mindig emlékeztetnie kellett önmagát arra, hogy mindez a felesége előtt történik. Ahogy a születő kacérkodásoknál történik, Jellynek fogalma sem volt róla, hogy már pusztán szárny-suhogásával is megperzseli az emberek szívét...”

Bartók „... miközben elutazott a Pusztára, a Magyar Alföldre, onnan írt Jellynek a hegedű szólamról. Segítségére volt egy kísérleti nyúlként használt hegedűs, aki mondta, játszható a mű, de nagyon nehéz, különösen néhány négy húros arpeggio az első tételben. Kérte Jellyt, gyakorolja azt a zongora szólama alapján, és ha túlságosan nehéznek bizonyulna, ad libitum választási lehetőségeket fog beírni. Ha valami ellentmondás lenne, tartsa magát a zongora szólamában írottakhoz... Úgy látszik, Jelly kérte, írja meg, milyen a naplemente az Alföldön. Így válaszol: »Erre nehéz válaszolni, mert a Nap itt

most évekre lenyugodott, és jelenleg nincs szándékában felkelni«...

Vessük hát össze a fenti információkat ifj. Bartók Béla: Apám életének krónikája c. könyvének adataival. Megtudjuk (188-189.l.), hogy Bartók 1921. augusztus 20-án érkezett haza Ausztriából Budapestre, majd 23-án Kertmeg pusztára (Orosháza közelébe) utazott, ahol felesége és fia Bartók sógoránál nyaralt. Családjával együtt, szeptember 5-én érkezett vissza Budapestre. Szeptember 13-án (kedden) Bécsbe küld egy éppen elkészült partitúrát (az 1912-ben írt, Négy zenekari darabot hangszerelte meg), majd szeptember 24-én (szombaton) levelet ír Michael Calvocoressinek, Londonba (legutóbb július 31-én írt neki), utazási és hangversenyterveiről, figyelmébe ajánlva a Londonban élő Arányi Jellyt és Adilát, mint kiváló hegedűsöket, akiket célszerű lenne szerepeltetni (és akikről tudta, hogy adigra már visszaérkeztek Londonba).

A fentiek alapján gyanítható, hogy a Gyopár utcai első találkozásnak Jellyvel, majd az újabb együtt muzsikálásnak egy barát házában, és (talán egy hétfégi napon) a közös ebédnek a Gellért szállóban szept. 13. és 20. között kellett lennie. Amikor a hajónál (feltételezésünk szerint 21-én vagy 22-én) Bartók elbúcsúzott Jellytől, már biztosabbnak érezte magát a hegedűszonáta megírását illetően, mint a Gellért hotelben lezajlott ebédkor, amikor Jelly megkérdezte tőle, nem írna-e valamit hegedűre? És Bartóknak másnap már a fejében voltak az új mű témái, majd a hajónál azt közölte, hogy már elkezdte írni a szonátát Jellynek.

Úgy tűnik tehát, hogy a munka megkezdésének időpontját szeptember 19-20 tájára tehetjük, ugyanis kevésbé valószínű (bár nem kizárható), hogy az 1912-ben komponált művének hangszerelésével elfoglalt Bartók már egy héttel korábban, szept. 5. és 13. között meghívta volna Arányi Jellyt Gyopár utca 2. sz. alatti lakásába. Macleod könyvéből az is kiderül, hogy a látogatás idején Bartók felesége már Budapesten tartózkodott, tehát bizonyosra vehető, hogy Bartók és Jelly említett közös budapesti programjaira szept. 5. és szept. 22. között került sor.

Tekintettel arra, hogy Bartók már 1921 nyara óta tervezgette angliai útját, nagyon is lehetséges, hogy a Macleod által említett, „barát házában” megszervezett muzsikálást Jellyvel már amolyan „főpróbának” tekintette angliai turnéjához, és

hasonlóképpen a november 12-én, Székely Zoltánnal eljátszott, Bach E-dúr hegedűszonáta előadását is.

Végül említsük meg, hogy Bartók 1921. december 21-én feleségével és fiával hűgához, a Békéssámson községhez tartozó Szöllös pusztára László majorba (itt van sógora új munkahelye) utazik karácsonyi szünetre, erre vonatkozik tehát a Macleod-beszámoló Pusztával kapcsolatos része.

1921. december 29-én Bartók már Budapestről írja Londonba, Cecil Gray-nek, hogy új művét (az I. hegedűszonátát) viszi tervezett angliai utazására.

*

Arányi Jelly először 1917-ben lép fel együtt a zongorajáték történetének egyik legkiválóbb alakjával, Myra Hess angol zongoraművésznővel. Nagyon megkedvelik egymást és később sok koncertet adnak az Egyesült Államokban is. Kamara-koncertjeiket telt ház előtt adják a londoni Queen's Hallban. Egyik amerikai turnéjukról visszatérve, 1930-ban, három egymást követő szombaton itt adják elő Beethoven 10 hegedű-zongoraszonátáját.

Jelly és Myra Hess játékaival kapcsolatban Macleod a következőket írja (i. m. 177. l.):

„...Az, hogy az ő tolmácsolásukban az intellektuálisabb megközelítést igénylő szonáták is nagy közönség előtt hangoznak el, annak az adottságuknak köszönhető – írja egy hosszú cikk a Saturday Reviewben – hogy játékkal azt az érzést keltik minden egyes hallgatóban, hogy csakis neki játszanak. Jellyről már korábban is elmondták ezt...”

Még 1922-ben megszületik a Jelly számára, Bartók által írt II. hegedű-zongoraszonáta is (ősbemutatója Berlinben volt 1923. február 7-én, Bartók és Waldbauer Imre előadásában, budapesti bemutatója pedig a Zeneművészeti Főiskolán, február 27-én, ekkor Bartók és Zathureczky Ede játszotta).

Macleod (i. m. 138.l.) erről azt írja, hogy „... Bartók Párizson keresztül visszatért Magyarországra, és írt egy másik szonátát Jellynek ... amit a későbbi évek során gyakran játszott más Hubay-növendékekkel, mint Szigeti, Székely, Waldbauer. De Calvocoressi szerint, amikor Szigetivel játszotta, kevesebb feszültség volt az előadásban, mint amikor Jellyvel adta elő.”

Bartóknak, édesanyjához írott leveléből tudjuk (London, 1923. május 12.), hogy május 7-én mindkét hegedűszonátát

A képen balról jobbra: Arányi Jelly, Bartók és Arányi Adila (Fachiriné) Londonban. (Daily Sketch, 1922. március 24.). – „...Tegnap meginterjuváltak a »Pall Mail Gazette« (egy esti lap) számára; holnap lefotografálnak újságok számára.” – „Nyilvános hangversenyem Londonban március 24-én lesz...” (Részletek Bartók 1922. március 20-án és 16-án, Londonból írott leveleiből. A fényképet M. Gillies közölte.)

ját eljátszotta Arányi Jellyvel, Londonban. Ezen, a Contemporary Music Centerben (Kortárs Zenei Központ) tartott hangversenyen hangzott el először az angol fővárosban a II. hegedűszonáta.

Még az I. hegedűszonáta előző évi londoni bemutatásának időszakával kapcsolatban írja Macleod Bartókról (i.m. 139-140.l.):

„... Nem jött ki a feleségével... Magyarországon könnyen ment a válás, de Jelly nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy feleségül menjen hozzá... Jelly írta megnyilvánuló érzései nem mentek túl azon, amit egy régi barát és nagy muzsikuskus iránt táplál az ember: de ezt az elutasítást ő rosszul viselte. A mértékletes emberek szokásának megfelelően másnap, ebédnél túl sokat ivott. Jelly ettől kijött a sodrából. Ezt írta naplójába: »Az jó és nagyszerű, hogy nekem kellett inspirálnom ezt a remek szonátát, – de úgy látszik, egy nő nem tud egy férfi lelkére hatni anélkül, hogy ne okozna neki nagy bajt. Ez szomorú, nagyon is szomorú, hogy miattam kell szenvednie ennek a nagy embernek.«

1923. december 4-én Bartók Londonból írja édesanyjának, hogy nemcsak egyedül játszik koncerteken, „... hanem gyakran Arányi Jellyvel és Adilával Beethoven hegedűszonátákat és egyebeket. A koncertjeim legnagyobb része egyéként mindenféle fajta privát koncert...”

Sajnos a koncertekről nem áll rendelkezésünkre pontos kimutatás. Bartók december 6-án még azt írja, hogy összesen nyolcszor játszik Angliában, december 21-i levele szerint viszont kilenc fellépése volt. Ifj. Bartók Béla nyolc hangversenyéről tesz említést (Bartók Béla műhelyében, 1982, 148.l.) Először 1923. november 30-án Londonban az Aeolian Hallban többek között saját, II. hegedűszonátáját és Beethoven G-dúr (Op. 96) hegedűszonátáját adja elő Arányi Jellyvel. Malcolm Gillies: Bartók in Britain (Oxford, 1989, 140.l.) című könyvében olvashatjuk, hogy ezekben a napokban, egy privát hangversenyen is eljátssza Jellyvel a II. hegedűszonátát.

Ifj. Bartók Béla írja (i.m. 146–147.l.), hogy 1923. december 1-jén Bartóknak Londonban zongora-hegedű estje volt Fachiriné Arányi Adilával. December 3-án Londonban (Chelsea) lép fel Bartók, Arányi Adilák otthonában (lásd ifj. Bartók B. i.m., és Gillies i.m. 140.l.) Ekkor többek között Beethoven D-dúr trióját (Op. 97) adja elő a csellista Fachirivel, és feleségével, Adilával. Ifj. Bartók Béla (i.m. 147.l.) ugyancsak említést tesz egy feltehetően dec. 7. és 9. között tartott privát koncertről is, de sem a helyszínről, sem a másorról nincsenek adatai. (A jelen áttekintésben természetesen csak az Arányi nővérek közreműködésével tartott

hangversenyeket igyekszünk feltüntetni, így Bartók dec. 4-ei, 6-ai, 12-ei angliai fellépéseire itt nem térünk ki.)

Gillies megjegyzi, hogy Arányi Adila ekkor valószínűleg háromszor lép fel Bartókkal, köztük London Chelsea városrészében, ahol Adila férjével, Alexandre Fachirivel lakik. Amint Macleodtól megtudjuk (i.m. 242.l.), Adilák 1919. ápr. 1-jén költözik be a Nether-ton Grove 10-be, és itt laknak Fachiri 1939. márc. 27-én bekövetkezett haláláig. Jelly 1927-ben költözik hozzájuk. Adilák a házban lévő kamarateremhez csatlakozva, a kertben 100 személyes ebédlőt alakítanak ki, és gyakran tartanak házi hangversenyeket, ahol más hírességek mellett Bartók is fellép.

Ifj. Bartók Béla említi (i.m. 147.l.), hogy van egy keltezés nélküli műsorlap ebből az időszakból, amely szerint Bartók és Jelly a Kreutzer-szonátát játszották. „Más adatokkal egybevetve a helyszín London lehetett. 10-én viszont már biztosan Londonban szerepelt, a Wigmore Hallban F. Arányi Adilával Beethoven op. 30. c-moll szonátáját és saját II. hegedű-zongora-szonátáját játszotta...”

1923. december 21-én Bartók így ír Zürichből édesanyjának: „... Tegnap volt hálalistennek az utolsó koncert (Genfben), Arányi Jelly szépen játszott; a publikumnak (csak a zeneegyesület tagjai voltak) azonban hegedűszonátám túl nehéz feladat volt...” (Megj.: az I. hegedűszonáta volt műsoron, a koncerten Adila is közreműködött Bach két hegedűre és zongorára írt szonátájában.)

Bartók 1923-ban elválik első feleségétől, Ziegler Mártától, és feleségül veszi tanítványát, Pásztory Dittát. Ezt követően Bartók nem erőlteti a sok fáradtsággal megalapozott angol kapcsolatot, és az Arányi nővérek sem igyekeznek bevonni Bartókot további hangversenyekbe.

Gillies írja (i.m. 142.l.), hogy Jelly és Bartók 1927 decemberében találkoznak legközelebb, azt követően, hogy Bartók New-Yorkba érkezik, amikor ugyanarra az összejövételre kapnak meghívást. Valószínűleg dec. 18-án, a Bohemians Clubban volt ez a rendezvény, amelyen Mengelberg, Rahmanyinov és Szigeti is jelen volt, említi ifj. Bartók Béla (i.m. 255.l.).

1928-ban, Újév napján, Philadelphiában, a Contemporary Music Society délutánra egy koncertet szervez Bartók és Szigeti számára, ahol Bartók II. hegedűszonátája van műsoron, de Szigeti – egy december végén kapott, és számára fontos

chicagói fellépés miatt – megkéri Jellyt, lépjen fel helyette Bartókkal.

Jelly a testvérének, Hortense (Hawtreyné, Titi)-nek írt angol nyelvű levélben (M. Gillies i.m. 142. l.) erről így számol be:

„[Szigeti] könyörgött, hogy helyettesítem – nem járt érte honorárium, csak a költségeket fizették. Akkoriban még nagyon kimerült és ideges voltam, és megmondtam neki, valószínűleg nem tudom elvállalni, mivel csak szombaton tudom gyakorolni a művet, és túlságosan fáradt leszek a három teljes napig tartó lemezfelvételt követően, stb.; de annyira kérlelt engem, és mivel kedvelem őt, beadtam a derekamat. Mindjárt jobban éreztem magamat, hogy valódi áldozatot hoztam, és büszke voltam egy kicsit magamra.”

Jelly egy másik, Titinek írt, angol nyelvű levélben (Gillies i. m. 142. l) így ír a találkozásról Bartókkal:

„... Philadelphia egészen jelentéktelen volt, akár a Contemporary Music Society Londonban. Viszont jó volt együtt lenni Bartókkal! El sem tudod képzelni, mit jelent ebben az országban régi barátokkal találkozni, – hát még Bartókkal! Főleg, hogy valamennyi kellemetlenség már a múltté. Csak arra tudok emlékezni, ahogy gyermekként ismertem. Olyan boldog volt, hogy velem lehet, mivel nagyon kínozza a honvágy – ami engem illet, most boldog vagyok – ...”

Malcolm Gillies és Vikárius László szívesége révén alkalmunk van közölni az angol nyelvű levél további részét is, mely részlet nem szerepel Gillies „Bartók in Britain” című könyvében: „– the glorious moment of meeting is coming nearer and I really am an exceptional success. Much greater than Jóska (Szigeti) or Orloff when he first appeared.” (... egyre közeledik találkozásunk nagyszerű pillanata és tényleg kivételesen nagy sikerem van. Sokkal nagyobb, mint Jóskának (Szigeti) vagy Orlovnak, amikor először lépett fel itt.) Jelly többször is szerepel Myra Hessel 1927 végén, illetve 1928 elején az Egyesült Államokban és Kubában.

A Szigetire vonatkozó sorokkal kapcsolatban felidézük Jelly hét évvel korábbi napló-bejegyzését, amely egyik londoni Queen’s Hall-beli fellépésére vonatkozik (lásd Macleod i.m. 157. l., és 301. l. 11. sz. jegyzet):

„...Jellyben volt annyi emberi esendőség, hogy egyik koncertjét követően, 1920. október 31-én feljegyezze naplójá-

ba: a Hall ekkor jobban megtelt, mint előző vasárnap, amikor Szigeti játszott...”

Gillies (i.m. 143.l.) az idézett levél kapcsán megemlíti, hogy ez volt a legutolsó hangverseny, amikor Bartók az Arányilányok valamelyikével nyilvánosan fellépett. 1928 nyárutóján Adila meglátogatja Bartókot Budapesten, a Zeneakadémián, aki ennek nagyon örül, nagyon kedves Adilához.

1930 elején Bartók BBC stúdió-hangversenyre javasolja közreműködőként Jellyt (lásd Gillies i.m. 143.l.): „... Végül is egy késő esti adást szerveztek Bartók és Arányi Jelly számára, amit a nemzeti rádióállomás közvetített 1930. november 24-én. A fő műsorszám Mozart A-dúr hegedűszonátája, K. 305. volt, amihez rövid Bartók- és Kodály-zongoradarabok társultak. Úgy tűnik, Bartók otthon hallgatott erről a Jellyvel közösen tartott előadásról. A feleségének aznap írott képeslapon sok próbáról tesz említést, de elmulasztja megemlíteni, mivel; a Bartók édesanyjánál lévő hangverseny-jegyzékben ezen a napon nem történik említés más közreműködő művésztől, és még Bartók idősebb fiának az utóbbi időben megjelent életrajzi krónikái (íjf. Bartók Béla: Apám életének krónikája, 296.l., és Bartók műhelyében, 195.l.) is a családi forrásanyag alapján Basilides Máriát tartják számon közreműködő művészként...”

Lássuk Bartók említett levelének idevonatkozó részletét, amit Bartókné Pásztory Dittának írt Londonból, 1930. nov. 26-án, két nappal később: „...Meglehetősen sok a dolgom, hol próba, hol ide-menés, odamenés. Tegnap este Fachiriéknál vacsoráztam (= Adila), idegenek nélkül; ettem mindenféle exotikus gyümölcsöt, amit egyenesen számomra hozattak (ez volt eddig a legnevezetesebb esemény)...” – hangzik a semmitmondó, vagy talán inkább a semmitmondás szándékával írt beszámoló...

Bartók 1932 márciusában több napig Adiláéknál lakik Londonban (lásd: Gillies i.m. 144.l.) „... Bartók ekkor valószínűleg viszontlátja a család némelyik tagját, de erre vonatkozóan egyik fél részéről sincs semmilyen perdöntő bizonyíték a kapcsolatot illetően. Útjaik elváltak...” – írja Gillies.

Amikor az 1950-es években Adila emlékeit rendezgeti, kezébe akad egy levelezőlapokra írt kézirat, egy Andante, „1902. november 23-a emlékére.”

Olvassuk el Bartók 1902. nov. 25-én (kedden) Budapestről édesanyjának, Pozsonyba küldött levelének részletét az Arányi-családnál, két nappal korábban, a Szövetség u. 43. II. emelet 13-ban tett látogatásáról: „... – Még egy hónappal ez előtt kinevettem volna azt, aki azt állította volna, hogy én saját jószántamból megyek el olyan társaságba, mint amilyenben vasárnap voltam. Igen! mert ebből a társaságból száműzték teljesen a zenét, helyét pótolta a – társas játék. És én mégis kibírtam 1/2 5-től 1/2 11-ig, sőt mi több, jól éreztem magamat, sőt – el is megyek oda máskor is. Sokan voltak ott; a házi lányokon kívül még 3 kisasszony, és vagy 7 fiatal ember. Felfordulás persze nem volt, csak jó kedv és uzsonna, meg társas játék...”

Bartók 1902-ben

Adila számára a szalonos hangzású, strauszos kis darab visszaidézi a régi, boldog családi összejövetelt, és a 21 éves, félnék zeneakadémista hallgatót, Bartókot. Már 69 éves, amikor egyik, utolsó fellépése alkalmával, 1955. július 6-án, Londonban a Wigmore Hall-ban adja elő a több mint fél évszázaddal korábban, neki írt művet, amiről a londoni The Times (1955. július 11.) és a The Daily Telegraph (1955. július 7.) megírja, hogy Siciliana-stílusban kezdődik, rapszódiaszerűvé fejlődik, majd halkán, szordinóval tér vissza a dallam.

Arányi Adila így tiszteleg a 10 évvel korábban, New Yorkban elhunyt nagy zeneszerzőnek, barátnak, Adila és Jelly egykori szonátapartnerének emléke előtt.

*

Arányi Jelly Beethoven hegedűszonátaíróiról szóló írását a Music and Letters folyóirat 1927. évi 8. kötetéből adjuk közre, amely a Swets és Zeitlinger kiadó utánnyomásával jelent meg Amszterdamban, 1975-ben.

Arányi Jelly: A hegedűszonáták

Tegnap este az egyik legcsodálatosabb zenei élményben volt részem, ami egyáltalán hegedűst – de legalábbis engem – érhet, amikor ideális környezetben, tökéletes partnerrel játszottam a számomra legkedvesebb, op. 96-os, nagy G-dúr, Beethoven-szonátát, ami a legnagyobb szerűbb, legkönnyebben érthető és legfenségesebb valamennyi közül. Ihletettséget, szavakkal kifejezhetetlen, csodálatos, ritka pillanatokat éltünk át annak előadói-ként, és bizonyos mértékig ennek hatása alatt állt hallgatóságunk is, és így képes vagyok ismét eljátszani magamban, tulajdonképpen (és nem misztikus értelemben!) kizárva a hangszeret, a zenei kifejezés eszközeit. Csak a legnagyobb tisztelettel tudok közelíteni ehhez az isteni alkotáshoz, áhítattal, és mindenekfelett szeretettel – szeretettel a darab iránt, és egyben szeretettel a legnagyobb szerűbb, legszentebb dolgok iránt, amiket az élettől kaptam, és mintha ismét átélném ezeket a varázslatos percek során, míg a szonáta véget nem ér.

Beethovennek az adott ösztönzést ennek a korábban elkezdett szonátának a befejezéséhez, hogy Rode, a kor leginkább csodált hegedűse ismét megjelent Bécsben. Azonban a vele tartott próba csalódot okozott. Nem volt kamaramuzsikusi, hanem nyilván egy kifejezetten virtuóz hegedűs, akinek csillaga akkoriban már lehanyatlóban volt, és az utolsó tételben helyenként az ő játékához kellett alkalmazkodni; Beethoven eredetileg gyorsabb meneteket akart írni ebben a tételben.

A szonátát első alkalommal Rode és Rudolf főherceg – neki szól az ajánlás – adta elő. Kíváncsi lennék, hogyan játszották ekkor az első hangot, a leghíresebbet a hegedűirodalomban előforduló kezdőhangok közül: kettős ékesítéssel, vagy anélkül? Több zongoristával is játszottam

már, akik gyakran adták elő nagybátyámmal, Joachimmal – a fele közülük azt mondja, lezárta a trillát, a többiek szerint viszont nem, tehát nyilvánvalóan mindkét módon játszotta. Szeretek azonban arra gondolni, hogy a legtöbbször kettős ékesítés nélkül játszotta. Az így sokkal szebb (viszont nehezebb!), különösen a tétel vége felé, amikor ez a frázis egymást követően kilencszer ismétlődik. Az igazat megvallva, úgy tűnik, ha Beethoven akart volna kettős ékesítést, a befejezés előtt 27 ütemmel ciszt írt volna a dé hang fölé; ennek kellene eldönteni az örök kérdést: „vele” vagy „nélküle”, de mindent egybevetve talán az a legjobb, ha mindenki úgy játssza, ahogy neki legjobban tetszik.

Nem tudom, örüljek-e vagy szomorkodjak, hogy oly ritkán kérnek fel e kedvenc művem előadására. Legalábbis az előadó szempontjából valamennyi előadásának eseményszámba kellene mennie, és nagyon valószínű, hogy ha hetente egyszer előadásra kerülne, nem felelne meg a várakozásnak lényegében azon egyetlen okból kifolyólag, hogy ilyen gyakran nem várható el az ideális feltételek létrejötte ehhez; egyébként pedig úgy érzem, ha az ember elmélyed ebben az isteni muzsikában, és legjobbját azzal próbálja kifejezni, hogy gyakrabban adja elő, nemcsak a szonáta láthatja kárát, de az előadó még inkább. Bárcsak egy nagy szerző írta egy mesterművet „No. 10. sonata” címmel, Tolsztoj Kreutzer szonátájának párjaként, sőt kontrasztjaként, hogy igazolja ennek a nagyszerű, csodálatos műnek a jótékony hatását. Nem mint ha hinnék a Kreutzer ördögi hatásában, hiszen ilyen gondolat bármivel kapcsolatban, amit Beethoven írt, túlságosan álságos ahhoz, hogy magyarázatot igényelne. De hiányolom belőle azt a nagyszerű, szinte áhítatos nyugalmat és szépséget, ami elmondhatatlanul megrendít a No. 10-es szonátában, és a No. 2., 3., 5., 6., és 7. lassú tételeiben. Úgy tapasztaltam, az első tétel heves szenvedélyességében a homéroszi küzdelem, és nem pedig az aiszkhüloszi tragédia hangulata fejeződik ki. Ez minden bizonnyal olyan harc, ami egy eszményért folyik, de én ezt inkább a platóni monda harci szekereivel vívott küzdelemhez hasonlítanám. De lehet, hogy jelenleg nem vagyok alkalmas rá, hogy bírálattal illessem a Kreutzert. Az elmúlt 18 hónap során igen fájdalmas élményen estem át, ami – biztosra veszem – megszokott sok kollégám számára. Túl

sok Kreutzerben volt részem! Miért van, hogy valamennyi szonáta közül ez az, amibe bele lehet fáradni?

Körülbelül egy évvel ezelőtt megfogadtam egy koncert alkalmával, hogy egy évig nem fogom játszani. Tizenegy hónap múlva kénytelen voltam megszegni a magamnak tett fogadalmat. Az egyetlen, amit tehettem, hogy egy hangot sem gyakoroltam a szonátából (még a híres variációs rész utolsó két variációját sem!), és a szó szoros értelmében csak átszaladtam rajta társammal, a koncert délelőttjén, viszont ez sokkal jobb eredménnyel járt; sőt időnként ugyanazt az ihletettséget éreztem, mint az első harminc alkalommal, amikor a Kreutzert játszani kezdtem. De ezúttal nem elég megfélekedezni a hegedűről és a muzsikáról, és azon kezdtem gondolkodni, miért esünk át ezen a stádiumon a legtöbben mi, hegedűsök és zongoristák, amikor szinte fájdalmat okoz számunkra akár eljátszani vagy meghallgatni a Kreutzert (pedig mennyire szerettem, és mennyire remélem még most is, hogy szeretni fogom!), amikor hirtelen, a kottára pillantva úgy tűnt, nem látok egyebet, csak sforzato-k százait, és arra kellett gondoljak, ezek tehetnek a mi pillanatnyi tébolyunkról és a Kreutzer iránt érzett ellenszenvünkről. Azóta aztán megszámloltam a sforzato-kat, amelyek – számomra úgy tűnt – azon az estén olyan gonoszul meredtek rám: összesen 262 a számuk (csak a hegedű szólamában), természetesen számításon kívül hagyva az ff vagy az ff-bejegyzéseket. Még a szép andante-témát is szörnyen el lehet csúfítani (főleg a zongorista által), ha valamennyi sforzato-t eltülozzák. Többségünkkel finoman kellene bánni, inkább > jelzésként értelmezve, figyelembe véve, hogy csak a témában 39 alkalommal fordulnak elő. Most, hogy pihentettem a Kreutzert, ha legközelebb előveszem – és ettől sokat remélek – úgy kezdem majd gyakorolni, mintha korábban soha nem láttam volna, mint ahogy a Biblia szépsége is – amiből sokat levon, hogy már régóta ismerjük – hirtelen tárul fel azok előtt, akik képesek úgy olvasni, mintha először látnák.

Néha barátokozom a gondolattal, hogy amikor Beethoven annyira sietett befejezni a Kreutzert (valójában Kreutzer soha nem játszotta azt, mivel szörnyen értelmetlennek tartotta) a bemutató előadásra az adagio tételt csakúgy, mint az utolsó tételt a No. 6-os szonátából vette (ez a No. 1-es az Op. 30-as számmal megjelent há-

rom mű közül). Némelyek szerint, éppen ellenkezőleg, az andante és a variációk tökéletes kontrasztját jelentik a szenvedélyes első tételnek. Így az eléggé könnyed hangulatú, viszont nem biztosít nyugalmat és pihenést az előadók, vagy az előadást hallgató kollégák számára. A legtöbbjüknek be kellene ismerniük, hogy legalább némi nyugtalanságot éreznek, amikor partnereik minden tőlük telhetőt elkövetnek (vagy éppen legrosszabb teljesítményüket nyújtják?) előadásakor. De a No. 6-os adagio-ja most éppen az egyik kedvencem. A két hangszer tökéletesen olvad itt egybe; ami már önmagában véve is örömet jelent; és ezenkívül, a földöntúli szépségű téma és a kíséret valamennyi hangja kifejezéssel és étellel teli, és épp olyan remek játszani, mint amilyen pompás maga a téma.

Az egész tételt olyan gyöngédség és szomorúság hatja át, ami – ha szabad ezzel a hasonlattal élnem – engem Michelangelo Pieta-jára emlékeztet, és befejezetlenül maradt csodájára, a „Levétel a keresztről” című munkájára. Ezzel nem azt akarom sugallni, hogy ezt az adagiot vallásos tartalmú muzsikának lehetne nevezni, mindkét esetben csupán a végtelen gyöngédség és a fájdalom kifejeződésére gondolok, öltön az testet hangokban, vagy kőbe vésve. A tíz szonáta közül ennek a szonátának az első és utolsó tételét szeretem a legkevésbé. Néhány nagyszerű pillanattól eltekintve unalmasnak találok az allegro tételt játszani, vagy meghallgatni, és nem szeretem az olyan konvencionális variáció-sorozatot, ami az utolsó tételben van, hacsak nem tökéletes mestermű az. Nem mulatság három ütemen keresztül várakozni, mire mondhat valamit az ember, amiről aztán kiderül, hogy egy ütemnyi teljesen igénytelen kis triola-sor, vagy valami ehhez hasonló volt csupán. (Megj.: lásd az 1. variáció 4. és 8. ütemét.) Mégis, mondhatom, szégyenkezve merek bármire is nemet mondani, amit Beethoven írt. Ezt őszintén így gondolom, nem azért, hogy büszkélkedjek vele. Úgy tűnik divat leszólni Beethovent, és néha – sajnos! – teljes meggyőződéssel teszik azt manapság. Amikor hiányosságokat látok Beethoven egyes műveiben, félig az az érzésem, hogy a hiba bennem van, és remélem, egy napon arra ébredek,

hogy teljesen tisztán látok, és még ezeket az üresjáratú kis triolákat is szeretni fogom, amelyek most semmit sem jelentenek számomra.

Milyen különös, hogy az általam valamennyi közül a leggyengébbnek tartott szonáta (viszont megfeledekzem róla, mennyivel szebb volt az eredetileg hozzá írt, utolsó tétellel) után rögtön a csodálatos c-moll szonáta következett, ami a második kedvencem. Ez és a No. 10-es voltak a kedvencei Joachimnak is – de azt hiszem, ennek így kell lennie a legtöbb muzsikus esetében. A mű rendkívüli szépségén kívül – ami önmagáért beszél és nem igényli a magyarázatomat – hegedűs szempontból ezt találok a legérdekesebbnek, és főként a jobbkar szempontjából ez a legnehezebb valamennyi közül. Tökéletesen megtanulni a tizenhatod-meneteket, amelyek kétszer fordulnak elő az első tételben, ez már önmagában fejleszti a jobbkart, különösen az alsókart és a csuklót. A tétel legelső részének hatása a vonókezelésen múlik. Joachim játékában – azok elmondása alapján, akik hallották őt – egészen csodálatosnak kellett lennie, spontán és szándékolatlan vonó-lancéjének (lancé=dobás, lökés) hatása, ahogy éppen a kellő időben érkezett a húrokra, olyan kellett legyen, amilyent nem hallunk gyakran manapság. A mellék téma és a Scherzo mellék témájának előadása is a vonókezelésen múlik. Természetesen, most csupán a technikai szempontokról beszélek. A ritmus, a „muzsika lelke” nyilván itt is elsődleges kíváncsi, mint bárhol másutt. De még a ritmust is, amit nem lehet sikeresen megvalósítani, hacsak nem velünk született, lehet pontatlanul, vagy ritmikus előadásmódra sarkalltan játszani. Szerintem valamennyi szonáta közül ez az a mestermű, ami igazi előrelépést jelent bármelyik hegedűs számára – legyen bármilyen megalapozott is a hírve – ha eléggé a mű mélyére hatol ahhoz, hogy ráébredjen: a művészetnek nincsenek határai.

Ezt a hatalmas alkotást követi a kis G-dúr szonáta, amit gyakran Pezsgő-szonáta-ként említenek. Nem tudom, honnan ered az elnevezés, gondolom, ez régen történt, és valószínű, hogy a mű sziporkázó hangulata mellett a darab lelegeje emlékeztet egy pezsgőspalack kinyitására. Minden bizonnyal ez a legvidámabb hangulatú a szonáták közül, és emiatt nem lehet minden nap előadni. Nem az a fajta muzsika, amelyik vigaszt nyújt, ha fájda-

lom gyötör bennünket. Vidámság kell hozzá, amikor belefogunk. De ha megfelelő hangulatban vagy, micsoda remek mulatság előadni!

A második tétel ugyan csupa szépség, de kétségtelenül túl hosszú. Bár a téma szép, túl gyakran tér vissza; kilencszer hallani egy kicsit túl sok. Viszont az utolsó tétel hibátlan gyöngyszem. A modulációk miatt szinte reszketek az örömtől minden alkalommal, amikor csak játszom. (Ezt nem a hallgató nézőpontjából mondom, mivel még soha nem hallottam más előadásában.) És igazán eleven a humora, annyira, hogy amikor a tétel végéhez közeledve Esz-dúrban tér vissza a téma, és a zongorának három és fél üteme van ebből hogy előkészítse a hegedű belé-

pését, nem tudom elmondani, játék közben néha mennyire elfogott a kísértés, hogy galád módon cselet vessek a zongoristának, olyan trükköt alkalmazzak, amit a jó, régivágású komédiás szabályszerűen csinál a zenekarral, amikor igyekszik a legmulatságosabb lenni. Azt a kísértést éreztem, hogy nem fogok belépni, és arra kényszeríttem szegény zongoristát, hogy sokkal több ütemen keresztül játssza ezeket az akkordokat.

Beethoven írta 1812-ben egyik barátjának egy jótékonyági koncertről: sietve kelt fel, hogy segítse a nagy badeni tűzvész áldozatait. „Sajnálatra méltó, »szegény« koncert volt a »szegények« javára. Csak egyik korai szonátámat találtam itt, és mivel Polledore (egy hegedűs) erősködött, meg kellett tennem. Mindazonáltal örülök neki, hogy hasznára vált Baden szegényeinek.” Mennyire szeretném tudni, melyik szonátára hivatkozik itt Beethoven, különösen, ha kiderülne, hogy az a No. 6-os. De valószínűbb, hogy egyik az Op. 12-es, három szonáta közül, amelyek 1799-ben jelentek meg, mesterének, Salierinek szóló ajánlással. A No. 1-es, D-dúr bizonyára nem az, amit Beethoven kiválasztott volna, 14 évvel azután, hogy megírta. Nincs benne különösebb eredetiség vagy szépség, de sok van benne abból, ami jellemző a későbbi, nagy Beethovenre. De ezt szonátát a dicső tett reményével veszem kézbe, ami azóta oly mennyieien teljesedett be, és emiatt, és a

kedvessége miatt szeretem. Melyik az a hegedűs, aki ne élvezné eljátszani (vagy el-énekelni) a bájos F-dúr dallamot az egyébként meglehetősen esetlen Rondo-ból?

A No. 3-as szonáta rondóját hosszú időre elrontotta számomra az, hogy első alkalommal csapnivaló előadásban hallottam. Azóta nagyon megszerettem és igen élvezem játszani, olyan eredetien vidám és pajkos, habár kissé nehézkes és esetlen bármelyik Mozart-rondóhoz viszonyítva. Ebben a tételben, akárcsak az első kettőben, van néhány kitűnő vonótechnikai feladat.

Az adagio nagyított méretarányban mozog és nagyon szép, bár az előadók számára nem annyira boldogító. A hegedű szólamában kicsit túl sokszor fordul elő az alábbi rész:

és a két hangszer együttműködése sem éppen kegyesen lett kimunkálva; szó ami szó, a zongora túl sokat szerepel, legalábbis egy egoista hegedűs szemével nézve. Nagyon kedvelem ezt az adagiot, bár úgy gondolom, tökéletesebben szólalna meg kizárólag vonós hangszereken – lehetőleg vonós trión – vagy pedig csak zongorán előadva. Ez a szonáta nem olyan nagyszerű mestermű, mint a No. 7-es és 10-es, mégis találunk benne néhány igen szeretetre méltó részt, nagyszerű lehetőséget a szép frazirozásra, ilyen például az első tétel második témája, és a kedves, rövidke C-dúr rész.

Vajon hihető, hogy egy olyan elbűvölő és bájos mesterműről, mint a No. 2-es, A-dúr szonáta, valaki azt írta annak bemutatóját követően, hogy az „nagyképű, tudáskereső megoldások gyűjteménye, rendszer és melódia nélkül...”? Az ilyen kritika arra készíti az embert, hogy megálljon és gondolkodjon, mielőtt egy új műről véleményt alkot. Azt hiszem, ez a szonáta ugyanúgy megérdemli a „tavaszi” elnevezést, mint a No. 5-ös; vagy talán, amíg a No. 5-ösben a kiteljesedett tavasz hangjai szólalnak meg, a No. 2-es inkább a koratavas üzenetét közvetíti. A nyitó téma

olyan, mint az első mámorító fuvallat, ami a tavasz illatát hozza. (Ha már a szonátáknak nevet kell adni!)

Ami az andantét illeti, ebben van a legmegindítóbb, legcsodálatosabb párbeszéd. Csak elképzelni tudom, hogy Szent Ferenc és Szent Klára beszélgethetett így a dolgokról, amikor találkoztak Assisiben, és egyedül Beethoven tudta azt muzsikába önteni, hiszen oly sok párbeszédet komponált, egyik szebb, mint a másik. Az egyik legnagyobb közülük az, ami az Op. 127-es kvartett adagio tételében, a két hegedű között folyik, de most nem erről kell beszélnem.

Amint mindenki tudja, a híres F-dúr szonátát a legelcsépeltnek tartják valamennyi közül. Az én időmet megelőzően a műnek legrosszabb periódusán kellett keresztülmennie. Nekem már nem kellett ezt elszenvednem, egy rémálomba illő koncert szörnyű emlékét nem számítva, amikor egy faluban rendezett jótékonyági koncerten pianinóval játszottam, két komikus (tragikus) szám között. Ez a háború idején történt, amikor mind a magánéleti, mind a zenei értelemben vett saját szerelem (amour propre) szertefoszlott, mielőtt eljöhett volna a beteljesülés ideje. Bízom benne, hogy nem lesz ennél lesújtóbb zenei emlékem életemben. (Megj.: Arányi Jelly nagy szerelme, F. S. Kelly fiatal angol zongoraművész és zeneszerző 1915. november 15-én esett el Franciaországban, Beaucourt-sur-Ancre-nál, egy összecsapás alkalmával. 1913-ban még Pablo Casals-szal együtt adták elő Angliában Schubert B-dúr trióját. Jelly sohasem ment férjhez, Kelly fényképét haláláig, 1966-ig őrizte a Bechstein-zongorán.) Mindazonáltal, szeretem ezt a szonátát, annak teljesen szabadon álló témáját, amit a szerző oly nagylelkűen a hegedűnek ad a mű legelején. Bizonyos szempontból nem könnyű az adagio, különösen moll részének előadása. A hegedűsök számára ott van a desz és a cisz hangok, és a C és H (C nat and B) hangok közötti különbség problémája, és ezt a b-moll részt elég kényelmetlen játszani. Megértem, mert így igaz, hogy a Scherzo egyesek idegeire megy, és ha nem lenne közismert, az embernek az a kellemetlen érzése támadhatna a mű előadása közben, hogy a közönség azt hiszi, „ezúttal ők

tényleg szétmentek.” Az utolsó tételt szintén lehet szeretni, vagy nem szeretni. Ami engem illet, voltam olyan szerencsés, hogy kezdetben nem szerettem és végül megszerettem ezt az igen vidám, olasz dallamot.

Azt ígértem, hogy valamennyi szonátáról írok, és már csak a No. 4-es maradt hátra. Ebben is vannak felelgetések a két hangszer között, amelyek időnként meglehetősen izgatottá válnak az első tételben, mindazonáltal szépségük magával ragadó. Ez az egyetlen a tíz szonáta közül, amelyben az első tétel második fele megismétlődik. Olyan tökéletes szonáta és annyira eltérő a többi része mind formailag, mind pedig karakterét tekintve, hogy bizonyára gyakrabban kellene játszani.

Egyszer valaki megkérdezte Joachim-tól, miként van az, hogy egyedül ő képes oly könnyen érthetővé tenni Beethoven muzsikáját. Azt válaszolta, hogy ennek titka: bízni kell Beethovenben. Joachim tudta, hogyan kell hagyni, hogy Beethoven magért beszéljen.

Talán ilyesmi járhatott Beethoven fejében is, amikor 1823-ban azt írta Riesnek: „a túlzásba vitt virtuozitás oda vezet, hogy az teljesen száműzi a zenéből az igazságot.”

*

Őszinte beszéd és nem szakmai hivalkodás. A jól megalapozott hangszeres felkészültséget a Beethoven iránt érzett bizalom szolgálatába állítani, és „engedni”, hogy a nagy bécsi mester „magáért beszéljen” – cseng a fülünkbe Joachim útra-valója.

Ha az előadó elsődleges szándéka, hogy betöltse a hiteles közvetítő szerepét, és képes a megfelelő hullámhossz megteremtésére, akkor a legnagyobb tettet viheti véghez, ami előadóművész számára egyáltalán megadatik: szellemi, lelki kapcsolatot teremthet egy hajdan élt, nagy zeneszerző, és a gondjaira bízott hallgatóság között, szinte már a halhatatlanság szellemét idézve meg... De ehhez a szolgálathoz éppolyan fontos a lélek, a szellem pallérozása, finomítása, mint a virtuóz hangszerjáték kifejlesztése.

Íme hát, egy nagy magyar hegedűművész egyéni hangú, őszinte vallomása a hegedűszonátákról, Beethoven halálának 100. évfordulóján. Hogy az igazság ne legyen száműzve a zenéből.

Rakos Miklós